

Список використаних джерел

1. Зинченко В. П. Размышления о душе и ее воспитании [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psychlib.ru/mgppu/Zro-001/Zro-001.htm>.
2. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні : наук. -метод. посіб. / Наук. ред. О. Л. Кононко. – К. : Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.
3. Луценко І. Дошкільна освіта і глобалізація. Пріоритетні напрями виховання дошкільнят / Ірина Луценко // Дошкільне виховання. – №3. – 2016. – С. 2–5.
4. Піроженко Т. О. Парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6 р. «Вчимося жити разом»/ Т. О. Піроженко, О. Ю. Хартман. – К. : Видавництво «Алатон», 2016. – 32 с.
5. Піроженко Т. О. Методичний посібник до парціальної програми з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6 р. «Вчимося жити разом»/ Т. О. Піроженко, О. Ю. Хартман, К. В. Палієнко, М. В. Павленко. – К. : Алатон, 2016. – 112 с.
6. Степанова О. Ф. Педагогические условия воспитания духовности в период дошкольного детства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.disscat.com/content/pedagogicheskie-usloviya-vospitaniya-dukhovnosti-v-period-doshkolnogo-detstva#ixzz4NBkwWdbz>.

The article describes the relationship between the importance of children's books in the educational process of educational institutions and the family and the state of education preschool of children. The author highlights the negative impact of public events on the process of socialization of a child, forming preschoolers' supportive attitude towards people, the credibility of the human environment and a sense of security.

To implement educational objectives «to achieve true goodness» (A. Schweitzer), the author substantiates the necessity of using best works of art created for children in the educational process; reveals the peculiarities of active perception of artworks by preschool children, its role in the development of sympathy and empathy.

The article highlights the concept of «humanity» as the basic quality of a person, defines the tasks of teaching humanity, reveals the association of teaching humanity as a universal quality of education, benevolence as the national feature of Ukrainian people. The conditions of teaching humanity to preschool children, psychological and pedagogical potential of children's literature are analyzed.

Key words: spiritual education, children's literature, the basic quality of personality, humanity, kindness.

УДК 37. 015. 31: 57. 081. 1 – 053. 4

Наталія Манжелій, Оксана Вашак

Nataliia Manzhelii, Oksana Vashak

СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ДОШКІЛЬНИКІВ

THE ESSENCE AND STRUCTURE COMPONENTS OF ECOLOGICAL BY SAFE BEHAVIOR OF PRESCHOOLERS

Стаття присвячена проблемі виховання екологічно безпечної поведінки дошкільників у природному довкіллі. Наголошується на важливості залежності поведінки від рівня розвитку психіки дитини. Розкривається сутність поняття «екологічно безпечна поведінка». Охарактеризовані структурні компоненти екологічно безпечної поведінки: емоційно-ціннісний, когнітивний, поведінково-діяльнісний. Ураховуючи особливості вікового періоду, представлені особистісні механізми регуляції поведінки дошкільників у природі.

Ключові слова: поведінка, екологічно безпечна поведінка, діти дошкільного віку, емоційно-ціннісний компонент, когнітивний компонент, поведінково-діяльнісний компонент.

Пріоритетним напрямом сучасної національної освітньо-виховної системи є всебічний і гармонійний розвиток особистості. У контексті проведення державних освітніх реформ, велика увага приділяється екологічній освіті та вихованню, які останнім часом, урахувавши природний стан нашої країни, набувають усе більшої актуальності. Виникає потреба в актуалізації у підростаючого покоління почуття відповідальності за збереження і примноження навколишнього природного світу. Саме з дошкільного віку в дитини формуються основи життєвої компетентності, зокрема такої важливої її складової як екологічно безпечна поведінка, яка насамперед проявляється у свідомому сприйнятті природного середовища, почутті особистої соціальної відповідальності за свої дії, упевненості в необхідності бережливого ставлення до природи, розумного використання її багатств.

Уважаємо за доцільне сформулювати мету статті, яка полягає у дослідженні структурних елементів екологічно безпечної поведінки старших дошкільників у природному довкіллі: емоційно-ціннісний, когнітивний, поведінково-діяльнісний.

У низці наукових досліджень проблема виховання екологічно безпечної поведінки дошкільників різнобічно розглядалась ученими Іщенко Л. В., Кот Н. М., Маршицькою В. В., Науменко Т. С., Рижовою Н. А., Яришевою Н. Ф., (екологічне виховання дошкільників); Крюковою О. В., Плохій З. П. (екологічно доцільна поведінка); Андрющенко Т. К., Нестеренко В. В., Юрочкіна С. О (валеологічне виховання, ціннісне ставлення до власного здоров'я, здоровий спосіб життя); Герман Н. В., Гвоздій С. П., Давидовою Т. Ю. (безпека життєдіяльності), Лисенко Н. В. (виховання екологічної культури) та ін. Питання щодо формування свідомої поведінки особистості у природі, цілісного і ціннісного її сприйняття висвітлювалось у дослідженнях Захлебного А. Н., Мантули Т. І., Молотової А. Н., Трайтака Д. І. та ін.

Аналіз наукових психолого-педагогічних праць дає нам підстави для визначення певних протиріч між важливістю виховання екологічно безпечної поведінки дошкільників у ситуації критичного погіршення екологічного стану навколишнього середовища та відсутністю у педагогічній науці чіткого визначення поняття «екологічно безпечна поведінка дошкільників», а також розуміння сутності поведінки, яка визначається поняттям «екологічно безпечна». Тому постає нагальна потреба проаналізувати феномен з позицій сучасних наук про людину, розглядаючи теоретичні підходи до виховання екологічно безпечної поведінки у психології, екології, валеології.

Для сучасної людини безпечна поведінка виступає потребою для забезпечення свого існування без перешкод і небезпек в умовах забрудненого природного середовища. Так само як і соціальне середовище, природне середовище у певній мірі може бути несприятливим для здоров'я та життя людей. Адже ніхто не може гарантувати захищеність від небезпек навіть за умови дотримання всіх правил поведінки в навколишньому середовищі. Виникає необхідність у певних знаннях, як діяти в тому чи іншому випадку. Такі знання доцільно набувати з дошкільного віку, привчаючи дітей до безпечної життєдіяльності через формування у них позитивних емоцій та ціннісного ставлення до природи.

На нашу думку, екологічно безпечна поведінка, як складне утворення, може мати свою структуру, яка складається з емоційно-ціннісного, когнітивного та поведінково-діялісного компонентів. Охарактеризуємо кожен з них.

Аналіз емоційно-ціннісного компонента екологічно безпечної поведінки дошкільників, передбачає, у першу чергу, висвітлення сутності поняття «поведінка» з точки зору психологічної науки. Зокрема, серед чисельних визначень, у контексті нашої проблематики, звернулись до наукової роботи Крюкової О. В., де поняття «поведінка» розглядається як форма самовираження психіки, яка безпосередньо залежить від емоційно-вольової і ціннісної сфер особистості. Тому акти поведінки у діяльності займають місце окремих ланок, моментів [5, с. 12].

У психолого-педагогічних дослідженнях інших науковців зазначається, що поведінка людини корелює зі складною системою цілей, мотивів, настанов, внутрішніх смислів, свідомих та неусвідомлених прагнень і бажань, завжди так чи інакше поєднаних і актуалізованих

певним рішенням суб'єкта щодо способу своєї присутності у світі. Виступаючи інтегрованою властивістю особистості, поведінка накладає певний відбиток на всі психічні процеси, стани, властивості, а також залежить від психічних процесів. Зокрема, розуміння людиною того, що саме від її поведінки у природному середовищі значно залежить те, що відбувається у ньому. Проте і природне середовище може по-різному впливати як на емоційно-чуттєву сферу особистості, так і на її поведінку, яка певною мірою залежить від того, наскільки людина розуміє його. Поступово вона починає усвідомлювати важливість правильного поводження у довкіллі – набуває знань про екологічно безпечну поведінку. Отже, психічна діяльність вводить людину в складну систему відносин з умовами природного середовища.

У межах нашої проблематики доцільною є наукова позиція Ярошевської В. М., яка зазначає, що безпечна поведінка людини залежить не тільки від її знань, навичок, здібностей, але і від мотиваційної сфери. У наш час поняття «мотиви» і «мотивація», наголошує науковець, усе частіше вживається у зв'язку з проблемами поведінки людей у природному середовищі, тому що керувати й спрямовувати правильні та безпечні, з екологічної точки зору дії людини, можна тільки через управління її мотивами. Мотив безпеки полягає в тому, що людина намагається уникнути будь-якої небезпеки, яка може реалізуватися в процесі її діяльності.

На думку вченої Абдульханової К. О., потужним чинником мотивації та регуляції поведінки особистості є цінності, які повинні бути об'єктом виховання. Тому, несприятливу тенденцію погіршення здоров'я людей можливо змінити, формуючи у людини нову ієрархію життєвих пріоритетів, де найвищою цінністю буде здоров'я, яке дає можливість повної реалізації особистості [1, с. 304].

У науковому дослідженні Сагай О. М. зазначено, що ціннісне ставлення передбачає не просто формування розуміння певних етичних і моральних норм поведінки у довкіллі та їх дотримання в діяльності, а й здатності аналізувати взаємодію людини і природи. Ціннісне ставлення спрямоване на формування в особистості певного ідеалу поведінки в довкіллі, потреб, що обумовлені формами природного середовища, поглядів і переконань, інтересів, мотивів взаємодії з природою на основі усвідомлення цінностей природи, а також світогляду (розуміння цінності природи, розуміння єдності «людина-природа»), що, в свою чергу, є результатом формування ціннісного ставлення до природи. Воно передбачає формування певних ціннісних орієнтацій, емоційної готовності до усвідомлення цінностей природи, особистого досвіду емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього середовища [6, с. 405].

Періодом закладення фундаменту особистості, розвитку особистісних механізмів поведінки є дошкільний вік, який є особливо важливим упродовж усього періоду життя людини. У психологічній науці зазначається, що потужним механізмом психічної регуляції поведінки дошкільників є емоційні переживання. Однією з важливих функцій емоцій є те, що вони певним чином орієнтують дитину, вказують на значущість навколишніх явищ, на ступінь їх важливості, на їх модальність (позитивну чи негативну).

Характерними віковими особливостями психічного розвитку старших дошкільників є емоційне сприйняття оточуючого середовища і поступовий перехід від емоційно-образного мислення до абстрактно-логічного, а також інтенсивне формування інтелектуальних, соціальних та моральних якостей, більшість із яких залишаються незмінними впродовж усього життя. У старшому дошкільному віці швидко накопичується життєвий досвід, розширюється коло уявлень, емоційність дитини стає керованою, відбувається подальша диференціація почуттів, з'являється самосвідомість, дитина починає свідомо орієнтуватися в оточуючому предметно-природному світі. У цей період у дітей збагачуються зміст і форми різних видів діяльності, зокрема ігрової. У багатьох аспектах важливою є гра за правилами: вона є чинником подальшого розвитку довільності поведінки та психічних процесів, спеціальних рухових і сенсорних здібностей, формування багатьох властивостей особистості.

Враховуючи потенційні можливості дітей-дошкільників, можна стверджувати про необхідність виховання у них емоційно-ціннісного ставлення до природного довкілля,

позитивно спрямованої мотивації до оточуючого природного середовища та самого себе. Спілкування з природним довкіллям, допомагає дітям оволодівати емоційною регуляцією поведінки, засвоювати її еталони. Діти старшого дошкільного віку вже можуть опанувати емоційно стійкими способами взаємодії з природою, що є основою для формування індивідуальних особливостей поведінки, які закріплюються в особистісних рисах. Ці психологічні надбання, зазначає у науковому дослідженні Маршицька В. В., забезпечують дитині розвиток доброзичливості, високої самооцінки та впевненості в собі, почуття гідності, захищеності й гармонії з навколишнім світом, вміння достатньо повно і правильно сприймати взаємозв'язки та взаємозалежності в природі й бережливо до неї ставитись, спроможність розуміти та передбачати наслідки своїх дій задля збереження природного довкілля, а також людського життя й здоров'я. Всі ці вміння та навички можливо сформувати у процесі екологічного виховання дошкільників.

Зазначимо, ефект екологічного виховання залежить від рівня сформованості у свідомості дошкільників установки на цінності. Під екологічними цінностями розуміють, перш за все, Життя та Природу. На думку вчених (Дерябо С. Д., Ясвін В. А.), дошкільники включають усе природне у сферу «людського», тому у них формується «суб'єктивна установка» у відношенні до природних об'єктів, і вони ставляться до них як до суб'єктів [4, с. 213].

Психологами доведено, що мотив, як заданий стимул до діяльності, набуваючи суб'єктивної значущості, виконує функцію орієнтації дитини на певні соціальні норми та цінності. Підвищенню значущості соціальних мотивів у структурі мотивації дитини сприяє емоційне передбачення нею значення своєї діяльності для інших людей. Відтак емоційне передбачення виступає механізмом регуляції поведінки дитини. Емоційний компонент, вказує Сварковська Л. А., впливає, насамперед на підготовку позитивного ставлення до об'єкту діяльності і до осіб, що беруть у ній участь [7, с. 67].

У нашому дослідженні будемо виходити з того, що безпечна поведінка як складова індивідуальної поведінки людини, виникає під впливом зовнішніх (об'єктивних) і внутрішніх (суб'єктивних) чинників і підпорядковується механізмам регуляції і саморегуляції.

Як бачимо, на основі емоційно-ціннісного ставлення до природи розвивається пізнавальний інтерес у дошкільників, формуються ціннісні мотиви, орієнтації, які регулюють поведінку дітей у довкіллі. Емоційне передбачення дитини виступає механізмом регуляції її поведінки, а потужним фактором мотивації та регуляції поведінки є цінності.

Водночас, наукові дослідження доводять, що на сучасному етапі розвитку педагогічної науки і практики досить часто переважають факти низького рівня мотивації до збереження і зміцнення здоров'я, формування основ здорового способу життя як в індивідуальному, так і в суспільному житті дитини. Тому потрібно давати установку дошкільникам на збереження здоров'я, на дотримання екологічно безпечної поведінки. Для цього, на нашу думку, діти повинні володіти різною доступною інформацією та певним рівнем знань, які можуть набувати через певні почуття та позитивні емоції. Відтак, охарактеризуємо наступний компонент у структурі екологічно безпечної поведінки – когнітивний.

Психолого-педагогічною наукою доведено, що саме у дошкільному віці з'являються передумови для формування когнітивного компонента екологічної свідомості (Дерябо С. Д., Ломов Б. Ф., Ясвін В. А.), що є дуже важливим у вихованні екологічно безпечної поведінки особистості. На думку вченого Сітарова В. А., когнітивність, належить до тих психічних процесів, за допомогою яких люди отримують, зберігають, інтерпретують і використовують інформацію; когнітивність включає в себе різні види процесів відчуття, розрізнення, запам'ятовування, уявлення, міркування, прийняття рішень, і все це пов'язано з накопиченим людиною життєвим досвідом та її поведінкою.

У контексті нашого наукового дослідження екологічно безпечна поведінка є результатом набуття дитиною певних знань, це її екологічна обізнаність, що й дозволяє нам увести

в структуру екологічно безпечної поведінки особистості когнітивний компонент, який визначає індивідуальні особливості пізнавальних процесів кожної дитини, розуміння сутності безпечних та небезпечних явищ, які відбуваються в природі, а також цінності самої природи в житті людини. Даний компонент включає в себе знання норм безпечної поведінки, їх розуміння та уміння застосовувати їх у практичній діяльності.

Психологи Божович Л. І., Венгер Л. А., Запорожець О. В., Леонтьєв О. М., Люблінська Г. О., Ельконін Д. Б. та ін. науково довели, що дошкільний вік є сензитивним періодом розвитку особистості, звідси впливала необхідність чіткої диференціації природничих знань з урахуванням вікових особливостей дітей.

Згідно з психолого-педагогічними дослідженнями, зокрема науковців Долинської Л. В., Огороднійчук З. В., Скрипченко О. В. та ін., поведінка особистості залежить не тільки від того, як дитина розуміє проблему, але й від її психологічної готовності до тієї чи іншої дії [2, с. 360]. Тому, враховуючи вікові та психологічні особливості дітей, бажано заздалегідь навчати їх правильній поведінці у непередбачуваних екстремальних ситуацій, коли рішення потрібно приймати швидко, а діяти чітко та послідовно.

Відтак, знання та ціннісні орієнтації є найважливішими регуляторами поведінки та діяльності дитини в природному середовищі. Чим більше дитина знатиме природу, чим раніше у неї сформується конкретні уявлення та поняття про явища, тим вагомішими будуть результати виховання бережливого ставлення до всього живого. І в цьому вкрай важливу роль відіграє система екологічного виховання в дошкільному навчальному закладі.

Відомо, що, усвідомлена поведінка дошкільників формується у практичній діяльності, яка у нашій проблематиці розглядається як екологічно безпечна. Тому був охарактеризований третій компонент у структурі екологічно безпечної поведінки – поведінково-діяльнісний.

Аналіз психологічних досліджень свідчить про те, що поведінковий компонент представляє собою систему взаємопов'язаних дій, які здійснюються суб'єктом з метою реалізації функції збереження та зміцнення індивідуального й суспільного здоров'я та взаємозв'язку із зовнішнім середовищем [1, с. 56]. Практичну діяльність, у свою чергу, науковці розглядають як результат відносин, які формуються, а також як критерій розвивальної свідомості та відчуттів людини. У той же час діяльність формує ставлення людини до навколишнього середовища [2, с. 78].

Як бачимо, виховання екологічно безпечної поведінки особистості завжди передбачає єдність, по-перше, свідомості, а по-друге, практичної дії. По суті вона має комплексний характер і виявляється у свідомому позитивному сприйнятті природного середовища, розумінні особистої соціальної відповідальності за свої дії, які так чи інакше пов'язані з перетворенням навколишнього середовища, упевненості в необхідності бережливого ставлення до природи. Тому екологічно безпечну поведінку ми розуміємо як здатність дитини оцінити ситуацію в природному докільці; вміння передбачити наслідки особистої поведінки як для власного життя і здоров'я, так і оточуючих; відповідний вчинок, який не несе шкоди природному середовищу.

Таким чином, структура екологічно безпечної поведінки дає змогу більш глибоко зрозуміти її сутність. Вона виступає як складне психологічне утворення, в структуру якої входять емоційно-ціннісний, когнітивний та поведінково-діяльнісний компоненти. Емоційно-ціннісний компонент включає систему почуттів людини, пов'язаних з певним об'єктом чи подією. Когнітивний компонент складають знання про об'єкт, оцінні судження про нього. Поведінково-діяльнісний компонент – це готовність діяти певним чином відповідно до об'єкта, який має для людини особистісну значущість. Окремі складові кожного із зазначених компонентів виступають показниками екологічно безпечної поведінки особистості.

Наведені узагальнення стали підставою для подальших теоретичних пошуків і експериментального дослідження проблеми виховання у старших дошкільників екологічно безпечної поведінки, адже вищесказане не розкриває усіх аспектів окресленої проблеми.

Список використаних джерел

1. Абдулханова К. А. Психология и педагогика / Абдулханова К. А. – М.: Академия, 2002. – 304 с.
2. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416с., С. 360.
3. Глухов І. Г. Формування еколого-правової компетентності майбутнього вчителя у процесі валеологічної підготовки : автореф. дис.... канд. пед. наук : 13. 00. 04 / І. Г. Глухов ; Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. - Умань, 2013. - 20 с.
4. Дерябо С. Д. Экологическая педагогика и психология / Дерябо С. Д., Ясвин В. А. – Ростов-на-Дону : Издательство «Феникс», 1996. – 480с., С. 213.
5. Крюкова О. В. Формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів: дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук : 13. 00. 07 / Крюкова Олена Вікторівна. – Київ, 2005. – С. 12.
6. Сагай О. М. Проблема виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи в учнів молодшого шкільного віку. / Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей і учнівської молоді: зб. наук. праць / О. М. Сагай. – Вип. 10. – Т. 1. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С. 405.
7. Сварковська Л. А. Формування у дітей 5-6 років мотивації до занять з фізкультурою: дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук : 13. 00. 08 / Сварковська Ліна Андріївна. – Київ, 2000. – 233 с.
8. Симонова Л. П. Экологическое образование в начальной школе: уч. пос. / Л. П. Симонова. – М. : Академия, 2000. – 160 с.

The article deals with the upbringing of ecologically safe behavior of preschoolers within the environment. The meaning of the concept «ecologically safe behavior» is revealed.

The importance of behavior dependence on human's psychic processes is stressed. Structure components of ecologically safe behavior (emotional-value component, cognitive component, behavior-activity component) are characterized.

Due to the peculiarities of age periodization the personal mechanisms of behavior regulation of preschoolers within the environment are described. The author stresses on the thought, that breeding love and careful attitude to the nature from the first years of children's lives in the process of ecological education is the base of forming stable moral necessity and emotional positive reactions while dealing with the nature, readiness to protect it actively. The realization of these important tasks has to be started in preschool educational establishments in the process of ecological upbringing of children, when the first impressions and elementary knowledge about the environment are to be formed and children study to behave safe there.

Key words: behavior, ecologically safe behavior, preschoolers, emotional-value component, cognitive component, behavior-activity component.